

Андрій Колосов,
канд. психол. н.,
Державний науково-дослідний інститут
фізичної культури і спорту

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ДИТИНИ ТА БЕЗПЕКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті подано опис психологічного простору спортсмена-тінейджера, його феноменологію, змістовну структуру та визначення; проаналізовано динаміку топологічних змін між спортсменом-початківцем і тренером в різних умовах спортивно-педагогічної взаємодії; досліджено специфіку їхнього психологічного наближення-віддалення; визначено відмінності між реальним та ідеальним психологічним простором молодих спортсменів; запропоновано шляхи оптимізації безпечного психологічного простору в контексті гуманістичної парадигми.

Andrii Kolosov

CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL SPACE AND SAFETY OF PEDAGOGIC INTERACTION

The article provides the description of psychological space of teenage athlete, its phenomenology, contents and definition: the dynamic of the topological changes between -newcomer athlete and coaches in different situation of sport-pedagogic interaction, the particular features of bridging psychological gap and increasing the distance between athletes and coaches depending on the level of qualification, and differences between real and ideal psychological space of athletes. Findings of a survey can be used for increasing the efficiency of psychological assessment of training and competition process.

Актуальні науково-теоретичні та практично-прикладні дослідження вітчизняної та світової психології спорту все більше сконцентровані навколо особистості суб'єкта спортивної діяльності та соціально-психологічних умов організації його діяльності. Свідченням тому є значна кількість праць, присвячених проблемам соціалізації, адаптації, збереженню психічного здоров'я, ідентифікації, аспектам самовизначення зростаючої особистості спортсменів та тренерів, в яких все більшого поширення набувають дослідження, пов'язані із цінностями та ідеалами особистості, метою та мотивами спортивної діяльності, збереженням принципів екологічності взаємодії з тренером, командою (наприклад, в питаннях довіри, авторитету, дистанції, контакту), оцінювання своїх можливостей та здібностей, очікувань та мрій, уявлень про життєві та професійні перспективи, а також можливі зміни системи цінностей та сенсу протягом спортивної кар'єри та після її закінчення.

Одним з психологічних вимірів рівня організації процесу спортивної підготовки молоді є оцінювання характеру взаємодії атлета з середовищем, тобто з іншими суб'єктами підготовки (тренером(ами), спортсменами, лікарем, психологом, працівниками наукового супроводу тощо) та найближчим оточенням (друзями, батьками, рідними, колегами тощо). Значення цього виміру полягає в оцінюванні інформаційної достатності та емоційного комфорту особистості. Наявність такої взаємодії значною мірою залежить від того, як сприймає та оцінює навколишнє середовище суб'єкт, які об'єкти є значущі для нього, до яких він ставиться нейтрально, які відсторонює, свідомо ігнорує, а які зовсім не помічає. Все це має велике значення для аналізу внутрішнього світу особистості атлетів, визначення факторів, що впливають на якість підготовчого процесу. Таке вибіркоче й одночасно твірне ставлення до внутрішніх та зовнішніх умов спортивної діяльності спонукає до застосування таких термінів, як «особистісний простір», «психологічний простір» спортсмена.

Останнім часом топологічні категорії (простір, поле, границя, зона, сфера, дистанція, бар'єр тощо) все частіше використовують спортивні психологи та педагоги для опису внутрішнього світу людини, зокрема, в контексті вирішення проблеми виступів на «своєї» та «чужій» території, впливу факторів «поля» (актуального психологічного оточення) на психічний стан [5], психологічну готовності до змагань та демонстрації найкращих особистих результатів [6]. Подібні фактори позначаються на характеристиках міжособових стосунків, детермінують ефективність діяльності та зрештою зумовлюють психічне здоров'я особистості суб'єктів спортивно-педагогічної взаємодії [14].

Науковий інтерес до вивчення особистості спортсмена та різних аспектів міжособової взаємодії в термінах простору зумовлений тим, що саме на межі між зовнішнім та внутрішнім світом відбуваються основні психологічні події. Саме через границі або місця контакту здійснюються перцептивні процеси, які впливають на формування чуттєвого досвіду, загальну та рухову компетентність особистості, відбувається створення внутрішнього образу рухової дії [11]. Відповідно порушення особистісних границь стає причиною викривлення процесів сприйняття, звуження чуттєвого досвіду, зниження особистісної активності, порушення екологічності витрат психологічних ресурсів та зниження ефективності діяльності, втрати мотивації до неї.

Дослідження психологічного простору особистості в спортивно-педагогічній діяльності стає особливо актуальним у контексті взаємодії в суб'єкт-суб'єктних системах «спортсмен-тренер» [13], «команда-тренер»,

«спортсмен-тренер-психолог» та ін. Наявність психологічного контакту, ступінь розуміння, задоволеність від процесу взаємодії і, зрештою, успішність професійної діяльності кожного з суб'єктів певною мірою зумовлені вивченням змісту і структури особистісного простору спортсмена, визначенням границь його персональної території, її динамічних характеристик («пустоти-наповненості», «твердості-слабкості», «постійності-ригідності», «простоти-складності») на різних етапах підготовки та в різні актуальні проміжки спортивної діяльності.

Істотно важливим для розуміння феномену особистісного взаємовпливу є те, що психологічні межі особистості створюють певний енергетичний простір, який має свій периметр та конфігурацію з власною синергійною специфічною автономною реакцією, конфігуровану місцем та часом. Цей простір, за переконаннями А. Менегетті, окреслює перцептивне «семантичне поле», яке є інформацією, що здатна в емоційному образі передавати будь-яке явище або подію, змінюючи при цьому психоемоційний або органічний статус отримувача даної інформації, тобто суб'єкта, який вступає в контакт з цим полем. Інакше кажучи, взаємодія або взаємовплив двох суб'єктів, наприклад спортсмена і тренера, може відбуватися не лише через вербальну та інтерактивну діяльність, а навіть за повної або часткової їх відсутності, в умовах комплементарного налаштування або схильності до обміну інформацією [9].

Одним з лінійних вимірів особистісного простору та факторів, що впливають на побудову спортивно-педагогічної діяльності є психологічна дистанція, під якою розуміють особливий вид психологічного простору, в якому вся багатогранність змістових та формально-динамічних характеристик стосунків між тренером та спортсменом згорнута до психологічного виміру «далеко-близько». Це один з найважливіших аспектів педагогічного спілкування, який істотно впливає на взаєморозуміння та взаємодію тренерів та спортсменів. Оскільки у кожної людини є власний психологічний комфорт, комплекс переживань, вибір психологічної дистанції є дуже індивідуальним.

Однією з найзмістовніших одиниць виміру психологічного простору, на думку низки авторів [4; 8; 10; 11], є взаємини особистості з іншими суб'єктами спільної діяльності, які утворюють динамічну систему стосунків та формують багатомірний міжособистісний простір, який утворює суб'єктивно значущий фрагмент буття, що визначає актуальні напрями та стратегію діяльності особистості. Тому під поняттям *психологічний простір особистості атлета* можна розуміти систему його позитивно, нейтрально та негативно значущих взаємин з різними суб'єктами спортивної підготовки (враховуючи його самого) та іншими соціальними об'єктами та явищами (реальними або уможливленими), що перебувають у специфічних зв'язках один з одним та виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів та закономірностей, а також можуть суттєво змінюватись в різні періоди спортивної діяльності.

Результати. У процесі експерименту спортсменам запропонували охарактеризувати близькість-далекість стосунків зі своїм тренером в різних ситуаціях спільної діяльності реальних на момент дослідження та ідеально бажаних для досягнення найкращого спортивно-педагогічного ефекту. Було встановлено, що оцінки реальної психологічної дистанції між тренером та спортсменом істотно відрізняються між собою як в різних кваліфікаційних групах, так і в різних умовах спортивно-педагогічного процесу. Найбільша психологічна дистанція між спортсменами і тренерами відчувається поза спортивною діяльністю, що є характерним для спортсменів всіх кваліфікаційних груп та є цілком природним. Найбільша близькість натомість відчувається спортсменами під час проведення змагань, що також не викликає подиву. Однак це явище відмічають переважно спортсмени нижчих рівнів кваліфікації (до рівня МС), у яких оцінки психологічної дистанції на змаганнях є нижчими порівняно з тренувальними умовами. Натомість висококваліфіковані спортсмени (МСМК, ЗМС) схильні відмічати сталість психологічної дистанції як в тренувальних, так і в змагальних умовах, подекуди, навіть незначне її збільшення. Очевидно, що досвідчені спортсмени значно ефективніше організують свій особистий простір і значно менше потребують педагогічних втручань під час змагальних виступів.

Водночас варто відмітити істотне розширення особистісного простору, яке наявне після досягнення атлетом рівня спортивної кваліфікації МС. Саме в цей період відбувається інтенсифікація підготовчого процесу, істотно збільшуються фізичні та психічні навантаження, а також значно підвищується ступінь відповідальності за результати виступів. Тому не дивно, що високо кваліфіковані спортсмени відмічають більшу дистанцію у стосунках зі своїми наставниками.

Разом з оцінкою реальної психологічної дистанції ми запропонували спортсменам встановити ідеальну відстань між ними та їх тренерами, яка була б найкомфортнішою і вплинула б на більш якісну організацію тренувально-змагальної діяльності. Опитування стосувалося тих же ситуацій спортивно-педагогічного процесу. Аналогічно до першого зрізу найбільшу дистанцію зафіксовано в ситуаціях поза спортивним життям, проте її збільшення значно більше задовольняє спортсменів високої кваліфікації, тоді як низько кваліфіковані атлети не бажали б істотного її збільшення порівняно з тренувальними та змагальними умовами. Що ж до висококваліфікованих атлетів, то вони прагнули до встановлення більшої дистанції у взаєминах під час змагальної діяльності, оскільки в цей час потребують певного відсторонення від

зовнішніх втручань, значного зосередження на побудові внутрішнього образу змагальних дій та мобілізації ресурсів організму. Статистична перевірка відмінності оцінок ідеальної відстані в тренувальних умовах виявилася значущою ($H=9,5$; $c=4$; $p<0,05$; $n=61$), що підкреслює велике значення правильного вибору психологічної дистанції для забезпечення найкращого контакту між тренером та спортсменом, а також впливу рівня кваліфікації спортсменів на характер організації власного психологічного простору. На цей факт додатково вказує порівняння відмінностей «реальної» та «ідеальної» психологічної відстані між тренерами й атлетами, визначене за величиною сумарної дисперсії її показників в тренувальних, змагальних умовах та поза заняттями спортом. Напевно взаємини між тренером та спортсменом упродовж спортивно-педагогічної діяльності мають ставати більш визначеними, стабільними та прогнозованими. У більшості випадків за час тривалої міжособової взаємодії наставника та підопічного відбувається поступовий емпіричний, інтуїтивний пошук найсприятливішої дистанції. Проте нерідко чинниками, які впливають на характер спільної діяльності стають конфліктні, кризові та психотравмуючі ситуації спортивної підготовки, які мають психологічну та соціально-психологічну природу і відбуваються в різні періоди спортивної діяльності [12]. Одним з таких складних періодів є наближення спортсмена до демонстрації своїх найкращих результатів, коли найбільша частина підготовки припадає на внутрішню особистісну регуляцію діяльності, його персональну відповідальність в організації тренувального та змагального процесів. Позиція тренера в цей період може сприйматися спортсменом, з одного боку, як дуже близька, а з іншого – відсторонена. Проте в обох випадках така оцінка є проявом максимальної чутливості атлета до будь-яких втручань з боку наставника. Цим, на нашу думку, можна пояснити порівняно підвищену нестабільність оцінок психологічної дистанції у спортсменів з рівнем кваліфікацією МСМК.

Порівняльний аналіз оцінок «реальної» та «ідеальної» психологічної дистанції дає можливість встановити, що найбільшу статистичну відмінність спостерігають в ситуаціях, пов'язаних з тренувальним процесом ($T=317,5$; $p<0,01$; $n=61$), який є найтривалішим періодом взаємодії тренера і спортсмена та часто є визначальним для ефективності спортивно-педагогічної діяльності. Натомість в інших умовах взаємодії тренера і спортсмена, а саме під час змагань ($T=487,5$; $p=0,14$; $n=61$) та поза спортом ($T=577,5$; $p=0,15$; $n=61$), суттєві відмінності між даними хоч і було виявлено, проте вони не стали статистично достовірними.

Загалом було встановлено, що з усієї сукупності досліджуваних осіб (61 атлет), які брали участь в експерименті, 35 осіб не були задоволені наявними стосунками, що наповнюють їх суб'єктивний простір і потребували певного втручання в організацію спортивно-педагогічного процесу, з них 23 особи прагнули до більш тісних стосунків, тоді як 12 – хотіли більш дистантних взаємин в різних аспектах взаємодії з тренером.

Висновки. Психологічний простір кваліфікованого атлета є складним динамічним суб'єктивним утворенням, яке формується системою соціальних та міжособистісних стосунків, має свою структурну та змістову організацію, базується на позитивних, нейтральних та негативно значущих взаєминах з різними суб'єктами підготовки, іншими соціальними об'єктами та явищами, що перебувають в специфічних зв'язках один з одним та виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів та закономірностей і можуть суттєво змінюватись в різні періоди спортивної діяльності. Психологічні заходи спрямовані на усвідомлення атлетом власного психологічного простору, його важливих характеристик, сторін та особливостей суттєво впливають на рівень особистісної компетентності в організації (самоорганізації) підготовчого процесу, розширення та активізації необхідних психологічних ресурсів, а також збереження екологічності їх витрат для всіх суб'єктів спортивної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афтанас Л. Эмоциональное пространство человека : психофизиологический анализ / Л. Афтанас. – Новосибирск : СО РАМН, 2000. – 126 с.
2. Журавлев А. Социально-психологическое пространство самоопределяющегося субъекта : понимание, характеристики, виды / А. Журавлев, А. Купрейченко // Вестник практической психологии образования. – 2007 – № 2 (11). – С. 7 – 13.
3. Козин А. Психогигиена спортивной деятельности / А. Козин. – К. : Здоров'я, 1985. – 128 с.
4. Кроник А. Диагностика взаимопонимания в значимых отношениях / А. Кроник, Е. Хорошилова // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 128 – 137.
5. Колосов А. Особливості когнітивного стилю кваліфікованих спортсменів та його значення в підвищенні стресостійкості / А. Колосов // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 2 – 3. – С. 120 – 123.
6. Колосов А. Когнитивная регуляция личностной стрессоустойчивости квалифицированного спортсмена / А. Колосов // Спортивный психолог – 2007. – № 2 (11). – С. 46 – 50.
7. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб. : Сенсор, 2000. – 368 с.
8. Ложкін Г. Психологічна дистанція як фактор організаційного клімату / Г. Ложкін, Н. Воляннюк // Соціальна психологія. – 2003. – № 4 (6). – С. 36 – 42.
9. Менегетти А. Онтопсихология. Практика и метафизика психотерапии / А. Менегетти. – М. : ННБФ «Онтопсихология», 2004. – 144 с.

10. Нартова-Бочавер С. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 6. – С. 27 – 36.
11. Перлз Ф. Внутри и вне помойного ведра: Радость. Печаль. Хаос. Мудрость / Ф. Перлз. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001. – 224 с.
12. Kolosov A. Psychological crises of Olympic preparation and factors their determines / A. Kolosov // Abstracts of IV Workshop ENYSSP. – Barcelona, 2008. – P. 34.
13. Poczwardowska A. Diversifying approaches to research on athlete-coach relationships / A. Poczwardowska, J. Barott, S. Jowett // Psychology of Sport and Exercise. – Vol.7. – 2006. – Is. 2. – P. 125 – 142.
14. Reinhard S. A relational perspective toward teams and groups – a theoretical outline / S. Reinhard // XII European Congress of sport psychology. – Halkidiki, 2007. – P. 152 – 156.

Марія Коростіль,
методист-психолог,
Тернопільський обласний
комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти

**ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПЕДАГОГІВ
З РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ НАСИЛЬСТВА В ШКОЛІ
(З ДОСВІДУ РОБОТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМУНАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ)**

У статті йдеться про підвищення обізнаності педагогічних працівників щодо розуміння проблеми насильства над дітьми як соціального явища та знаходження шляхів його попередження.

Mariia Korostil

**ORGANIZATION OF TEACHERS' WORK
TO SOLVE THE PROBLEM OF CHILD ABUSE AT SCHOOLS
(THE EXPERIENCE OF TERNOPIIL INSTITUTE OF POSTGRADUATE STUDY)**

The article features the problem of awareness raising of teachers on understanding the problem of child abuse as a social phenomenon and finding ways to prevent it.

Сьогодні вимагає від дітей чимраз швидшого і якіснішого входження у світ дорослих, що не завжди відбувається безпечно й без насильства. Фахівці, які надають допомогу, не завжди мають достатню та якісну підготовку для проведення ефективної профілактичної роботи. Причини можуть бути різними – брак спеціалізованої підготовки, швидка зміна реалій життя тощо.

Незважаючи на те, що українське законодавство забороняє будь-які прояви насильства стосовно дитини, зокрема і фізичне покарання, проблема існує, і на державному рівні визнається, що діти стикаються з різними проявами насильства у своєму житті. Особи, які вчиняють насильство щодо дитини, – дорослі та інші діти. Вдома, на вулиці, у навчальних закладах дитина не захищена від насильства. Засоби масової інформації своїми численними публікаціями, присвяченими темі насильства, постійно переконують суспільство в масовості й поширеності цього явища над дітьми та серед дітей в навчальних та виховних закладах.

Часто такі випадки трапляються саме в школі, де дитина проводить чи не третину свого часу. Тож у процесі соціалізації та навчання школи відіграють головну роль й мають створювати безпечне середовище для дитини. Ресоціалізація вимагає набагато більше засобів від держави, ніж первинна соціалізація. Отже, правильно ввести дитину в суспільство набагато простіше, аніж потім вживати додаткових заходів до її повернення. Для особистісного розвитку дітей безпека є ключовою; без неї неможливе повноцінне становлення особистості. Тож дорослі, які працюють у навчальних закладах, мають це враховувати та забезпечувати відповідні умови для безпечного розвитку дитини.

Розглядаючи школу як найважливіший інститут соціалізації особистості, необхідно зазначити, що якість процесу соціалізації залежить від загальної орієнтації школи в існуючій системі суспільних стосунків. Варто звернути увагу на такий факт, що в сучасній школі спостерігається підміна педагогіки інституційними нормами: вимоги до обов'язкових результатів навчання, до дотримання певних ритуалів уроку тощо. Ці вимоги не несуть жодної педагогічної цінності, але формують «подвійний стандарт» в оцінці вчинків: зовнішній рівень – з точки зору того, як «треба»; внутрішній – по суті, тобто як «насправді/реально». Окрім цього, ці вимоги несуть елементи насилля. В традиційному навчанні прагнення педагога добитися їх виконання призводить до виникнення педагогічного насилля, котре приймає конкретні форми в процесі взаємодії вчителя з учнями. Тобто, педагогічне насильство закладене в самих технологіях традиційного